

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних
комунікацій
Херсонського державного
університету*

СИМВОЛІКА В ПОЕМІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «ЩОРОКУ»

Творча манера Олександра Олесь ввібрала в себе духовно-мистецьку атмосферу доби. Такий духовний простір дав поштовх до створення цілком унікального стилю поета, котрий формувався саме на українській землі. Олександр Олесь підтримував зв'язок із польськими літературними колами, друкувався в часописах російських символістів і на шпальтах журналів «Українська хата» й «Літературно-науковий вісник», що сприяли формуванню в нього синкретичного світогляду, пов'язаного з естетичними модерністськими пошуками в контексті виразної національної самобутності.

Стосовно особливостей художньої манери Олександра Олесь М. Сріблянський (Шаповал) у статті «Боротьба за індивідуальність (3 літературного життя 1911 р. на Україні)», розміщеній в числі 3–4 «Української хати» за 1912 рік, писав: «Дуже вже виразно зазвучало у його «поезія особистих інтересів», хоч він давав добру примішку і для громадського вжитку. І це останнє зрештою приспало пильність критиків – вони з одчаєм потопаючих в морі літературної нікчемності вхопились за соломинку «громадськості», надавши їй незвичайне значіння і розмашисті надії. Привабило їх в поезії О. Олесь ще й те, чого не мала і не має їхня література – краса. Олесь виступив естетом...» [4, с. 170].

Творчість французьких, польських і російських символістів була для Олександра Олесь тією інтелектуальною основою, котра впливала на стиль, оригінальну манеру молодого поета. Їхні вивершені поетичні зразки допомогли українському митцеві звільнитися від важкого синтаксису, одноманітного словника, відпрацювати ритмомелодіку вірша, сугеруючи враження непередбачених і напівсвідомих зворотів думки.

Міф і символи, подвійна функція слова, особлива роль ритму в поезії – це ті відповіді на питання, котрі шукав Олександр Олесь. Митець дуже вдало поєднував поняття мови як народження «діалогу» з поетичним словом поезії. Потрактування слова як народження магічного, сутність котрого полягає в тонкому художньому сприйнятті світу, витворенні свіжості поетичних образів, загостреній чутливості, всепоглинаючому пориванні до Прекрасного й гранично щирому ліризмі, зближало Олександра Олесь з концепцією польських і російських символістів.

В українській літературі новим словом стала поезія Лесі Українки, М. Вороного, яким повнокровно вдалося відтворити гаму звуків і кольорів навколишнього світу. Для таких митців, як П. Верлен, О. Блок, К. Бальмонт, Леся Українка, М. Вороний, поезія й музика становили єдину стихію. І лише так можна передати, вважали вони, «гармонію ідеалу з життєвою правдою». Таким шляхом у літературі прагнув йти й Олександр Олесь. Він дбав про багатство художньо-виражальних засобів для підсилення виразності образу, розкриття авторських задумів, про відтінки, нюанси в музиці вірша й кольорові відтінки:

Джерелом натхнення для створення поеми «Щороку» Олександром Олесем була драма-фантазія «Сфінкс» К. Тетмаера. Українському митцеві в молодопольського поета імпонувала його заглибленість у сферу духа, втіленого в чарівних звуках музики, що очищає людську душу від ницості й відкриває в ній вищу сутність буття, просвічуючи шлях до царства первозданної природи («Мне грезился какой-то светлый, солнечный мир... какая-то сладкая, тихая, сонная гладь... А из вод озера, в глубине, неслись протяжные звуки музыки, странные, умопительные...») [5, с. 134].

У драмі-фантазії «Сфінкс» К. Тетмаера, як і в поемі «Щороку» Олександра Олесь, природа уособлює єдину сферу духовної свободи, її таємний сон на порозі космічного інакбуття, перед єднанням душі з божественним універсумом («Все небо прямо золотое от звезд. По листьям пальм и кустов сплывает потоками дрожащее сверканье месяца. На темных водах лежат светлые пятна и струи блеска. В эту пору я любил плыть в лодке вдоль морских берегов») [5, с. 146]. Саме під час сну в ліричних героїв як у молодопольського, так і в українського поетів відбувається свого роду катарсис, що дає їм змогу продовжити пізнання істинної гармонії у світі природи, незалежного від реальності, де все здається суперечливим і неподібним («... мне вспоминается сейчас одно тихое июльское воскресное утро в деревне... Я сидела у окна; перед окнами были клумбы цветущих роз и белых нарциссов и ярко-зеленая трава... Маленькие птички прыгали по газонам, и мотыльки порхали кругом... Небо было такое ясное, чистое, голубое, полное солнца... Помню, что весь день был потом необыкновенно ясен и ласков. Тише. Это было давно, и не знаю, почему мне грезится это сейчас...») [5, с. 159].

Змістом поеми «Щороку» стає внутрішній світ Олександра Олесь з його екзистенційною свідомістю. «Сьогодні я творю одну свою фантазію «Весна», – писав автор, – в якій я поставив собі ненормальну і неможливу мету – створити гармонію думок і форми з невловимими переходами від однієї форми до іншої. Це вдалося мені лише до певної міри» [1].

Символіка поеми «Щороку» розгортається в системі координат, підпорядкованій космічному й природному ритму – зміні пір року в їх розмаїті та красі. В інтерпретації М. Шумило навіть дихання квітки в Олександра Олесь примушувало «озиватися його чуйну арфу» [6, с. 106]. «Вічна драма людського життя, – писав дослідник, –

перевтілена в образи явищ природи у феєричній поемі «Щороку», яка буйним ліричним потоком несе людські пристрасті» [6, с. 106]. Майстерна персоніфікація поетом сил природи засвідчила, що він багато зачерпнув зі скарбниці українського фольклору, трансформуючи фольклорні мотиви в тонкі, майже невловні нюанси людських почувань і настроїв, послуговуючись багатющим арсеналом художніх засобів [2].

Дія поеми «Щороку» починається й закінчується в межах природного циклу – зимового пейзажу. На початку ліричного твору з'являється демонічний образ «відьми-зими», що відчуває себе володаркою над природою, яка перебуває в стадії сну. Образ сну символізує пасивність, смиренність та омертвілість усього живого. Уявні сновидіння, що є опозицією до несприятливих обставин, допомагають природі наблизитися до омріяного світу:

Спала природа під ковдрою білою,
Снилось їй море
Наскрізь прозоре,
Дно його
Ясно-зелене,
Хвилі чи хмари над ним,
Снились їй ночі в серпанках сріблястих,
Зорь тихосаяні лампади
Крики пташечі, зітхання вітрів...
Шелест шовкових степів неоглядних...
Ось вони стеляться, стеляться, стеляться... [3, с. 168].

У зображенні зимньої пори року в поемі «Щороку» українського лірика перевага надається білому кольору – снігу, що втілює ідею збайдужіння та забуття.

Особливе емоційне збудження природи виникає під час появи чарівної весни, до якої звертаються з метою позбавлення від ненависних мук дерева, в яких «кров заморожена злими морозами», квітки і трави поживклі, що втомилися від «страшної ваги снігів»:

Веснонько, Весно, до нас, у наш гай!
Всі ми стомились і змучились в край.
Гинуть в кайданах струмочки ясні,
Мерзнуть під снігом квітки запашні!
Гнутья шовковії трави під ним...
Ніяк дивитись і дихати їм [3, с. 171].

Образ весни постає в поемі «Щороку» як символ самої України, як душа української землі, вічно охоплена сумом і стражданнями.

Прихід весняної пори року символізує розквіт почуттів, сповнених мрій, ілюзій і чекання. Романтична історія кохання Весни-України, що представлена в символістському образі української дівчини до Сонця-Козака передається крізь синестезію фарб, звуків і людських емоційних вигуків. Так, образ весни-дівчини «в чарах шуму і пісень» порівнюється автором з образом «феї», що є символом загадковості й чарівності, з білою «квіткою-лілеєю», ототожненої з чистотою та свіжістю. Вона є втіленням ідеалу жіночності й вічної немирущої краси:

Коси її розплелися,
Хвилями в'ються в степах.
Килимом пишним лани покриває
Плахта її.
Маком червоним цвітуть нагородах
Рукава її
Ллються річками по луках зелених –
Дівочі стрічки [3, с. 183].

На основі народнопоетичних уявлень Весна наділена чудодійною силою чарівниці, яка дарує щастя й радість усім на землі:

Скрізь блукає,
Все вітає,
Йде і сіє срібний цвіт,
Обсипає білий світ [3, с. 178].

Уособленням життєдайної сили та джерела відродження життя стає символічний образ сонця з характерними ознаками одухотвореності, що передаються за допомогою метафор «злотнії, довгії вії», «блискавки-очі», «всміхатися морем усмішок». Олександр Олесь в поемі «Щороку» бачить у сонці вияв божественних начал буття. Із самого початку ліричного твору схід сонця, яке «не сяло ласкаво», «не гріло промінням» і постало «нудним і байдужим», ознаменував розгубленість народу в умовах бездержавності та втрату надій. Але гармонійне злиття його з Весною створило не тільки чудову картину весняного розквіту, що засвідчила бадьорість оновленої природи, а й відтворила сподівання народу на здобуття омріяної свободи й народження нового життя:

Сонце світило,
Сяло,
Лилось, цілувало,
Гріло огнем поцілунків
Землю холодну,
Голодну [3, с. 174].

Символ місяця, на відміну від сонця, асоціюється з «князем ночі», який подібно до «златного дельфіна» сріблить мрії землі, присипляючи її смуток і створюючи атмосферу зачарованості й забуття. Настання ночі створює гіпнотичний ефект враження від її магічних чар:

А ніч
Тільки землю обніме –
І ми вже безсилями стали;
Тільки ми срібного келиха ночі
Злегка торкнулись устами, –
Ми вже обпоєні чаром [3, с. 176].

Посилюючи драматизм поеми, Олександр Олесь вводить у текст образ вітру, що кохає безнадійно Весну, «загадкову» й «непрístupну». «Любов вітру до весни, – на думку М. Грушевського, – оспівана в ній в дуже гарній і оригінальній, вповні модернізованій формі, була виразом молодечих настроїв поета, викоханих східноукраїнською природою і перейнятих ніжними відблисками її лагідної краси» [80, с. 261]. Вітер захоплюється незвичайною вродою весни, що є уособленням внутрішньої витонченості, духовності:

Весно! Весно! Раю мій!
Вся краса в тобі одній,
Вся краса, що в світі малась
У тобі одній з'єдналась [3, с. 178].

Вітер лине до синього моря з метою поринути в стан забуття від щасливого кохання до Весни. Морські простори ваблять його рухом хвиль, з яких ллються звуки, тихі дзвони, бої, наче «з арфи золотої». Схвильованість вітру Олександр Олесь підкреслює за допомогою дієслів із невловимим відтінком («віти», «мліти», «навівати»), що поглиблюють радісне відчуття від його закоханості. Але байдужість весни до почуттів вітру стає причиною його одвічного смутку, вираженого за допомогою пісень:

Що їй вітрове кохання,
Сльози, співи і зітхання?
Хай нудьгує,
Хай сумує,
Слід покинутий цілує,
Грас, плаче, віє, мріє
І піснями землю гріє.
Хай зітхає, хай кохає
І надію колихає [3, с. 178].

Депресивний стан вітру, завдяки якому увиразнюється наростання мотиву туги, розлитий у самій природі:

Журиться Вітер, по берегу ходє;
Думонька муку за мукою плоде.
Гляне на місяць, гляне на ніч, –
Сльози гарячі ллються рясніш.

Верби гілками журно хитають,
Листя віщує, листя сичить [3, с. 187].

У поемі «Щороку» Олександр Олесь надає розповіді суб'єктивного, навіть автобіографічного звучання:

Біг і я колись в простори,
Вибігав на сизі гори
І сміявся над любов'ю
Часом слізьми, часом кров'ю
Більше думав я не в'януть, –
Із-за хмар на все поглянуть,
Остудить журбу пекучу...
Ледве я не кинувсь в кручу [3, с. 187].

Безповоротна втрата щастя викликає у вітру почуття помсти, що дає йому змогу здійснювати вічний пошук свого кохання, перетворюючись в інші типи існування: «озвірілого тигра», «крилатого огня», «сокола з неба», «пташку», «прохожого», «в чорні хмари», «морські хвилі» – та звертаючись до потойбічних сил у надії на допомогу, представницею яких стає «чорна циганка» в символічному образі «ночі-ворожки»:

Ноче-ворожка, поворожи –
Де моя люба – правду скажи.
Де моя люба, – щастя і мука,
Янгол небесний, люта гадюка [3, с. 187].

Нааявність відкритого простору, що ототожнюється в Олександра Олеся із «самотнім степом», який чорніє, «наче крук», лише поглиблює відчуття болю та страждання:

Плаче Вітер, туже, бідний,
Та ховає мріє [3, с. 193].

У творі Олександра Олеся позначена трьома крапками незакінчена думка («отруєний вкрай», «задушить Весну хотів», «останні слова») й епітети з мінорним відтінком («хмари холодні», «пориви марні», «смертні жнива», «сірі ночі», «сірі гранітні руїни») символізують душевний неспокій, що викликає лише жалість і співчуття. Образ вітру в українського лірика постає жорстоким і міцним, порівняно з вразливою природою:

Вітер носить, літає,
Топче луки і поля,
Жовті трави пригинає,
Лист зриває із гілля.
То скирги, стоги розносе,
То у сурми загуде,
То в безсиллі заголосе
І до лану припаде [3, с. 192].

Цвинтарні звуки в поемі «Щороку» відіграють символічну роль, створюючи картину відліку часу, що свідчить про наближення очікуваної смерті. В Олександра Олеся вітер прагне вічного забуття лише після того, як він, утомлений блуканнями й нескорений долею, знайде свою «єдину любов»:

Вдень і вночі я усюди літатиму,
Доки без сил не впаду,
Всюди питатиму, всюди шукатиму,
Доки тебе не знайду.
А розшукаю – тільки спитаю,
Здалеку гляну в небо очей
І понесу я муку безкраю
В чорні безодні вічних ночей [3, с. 188].

Вітер не сподівається на взаємне кохання з весною, але її пошук надає йому сили, від якої немає вороття:

Ганебно для мене на крок від мети
В пустелі жалю повертати [3, с. 194].

Для досягнення інтонаційної виразності поєми «Щороку», що ґрунтується на основі поезики пісенного фольклору, Олександр Олесь уживає народнопоетичні звертання: «сестроньки-подруги», «ненько моя», «веснонько», «дівчино», «раю мій», «сонце», «ноче-ворожко». Напр.: «Місяцю, місяцю, / Князеньку ночі / Зглянься на мене!» [3, с. 175], «Сонце! Козаче мій! ... / Знаю, я знаю тебе!» [3, с. 173]. Використання апозитивних форм («веснонько-матінко», «веснонько-сестронько», «відьма-зима», «парубок-сокіл», «мій друже крилатий»), синонімічних зближень («хвилини-години», «голос-крик», «вихор-бура», «блискавки-очі», «скирти-ожереди», «звірі-вороги», «снігами-думками», «кров'ю-лавою»), семантико-дериваційних оказіоналізмів із негативним відтінком («отрутонька», «думонька») та антонімічних зрощень («сміх-сльози», «вдень-вночі», «щастя-муки») сприяє поглибленню емоційного забарвлення Олесевого поетичного мовлення. У поемі «Щороку» фольклорний відтінок та експресія ліризму створюють народнопісенні повтори («Снігу, ой снігу якого!»), анафори («Свитку свою розіслав по дорозі, / Свитку свою з найбільшої вовни, / Свитку свою не надівану й разу» [3, с. 167]), («Вічність шукав я тебе. / Вічність даремно до зір приглядався, / Вічність журились по тобі!» [3, с. 173]), дієслівні форми-повтори з функцією нагнітання («Ось вони стеляться, стеляться, стеляться...» [3, с. 168]), («Лється і лється, / Плеще і плеще» [3, с. 183]), епіфори («Снігом прибиті ми, / Кригою скуті ми» [3, с. 171]), епанафори («Розсипає срібний сміх, / Сміх сльозами поливає» [3, с. 170]), фразеологічні словосполучення («гай зелений», «ясне око», «зорє ясна», «весна чарівна», «красна весна», «красні уста»), тавтологічні повтори («І на зітхання зітхнула природа» [3, с. 172]), «Грають, дзвонять цілий день, / Дзвоном радісних пісень» [3, с. 174]), «І струшував срібло із себе. / Падало срібло, / Лилося на землю / І срібило мрії землі» [3, с. 175]), «Квітне квіткою в садках» [3, с. 182]) та вигуки («О», «Ой», «Ого-ого», «Го-го»).

Експресивну динаміку твору митець створює за допомогою сугестивності, навіюванні певних думок і настроїв. Музичність, що виявляється своєрідним способом вираження поетичного світовідчуття, допомагає автору створити асоціативно-звукову картину поєми.

Олександр Олесь, окрім неповторної ритмомелодійності, яка відбиває яскравий емоційний та експресивний тон твору, змальовує страждання й поривання митця, який прагне наблизитися до таємничої душі Весни-України, що для нього залишається «глибокою загадкою» (Л. Білецький).

Творче засвоєння духовних надбань іонаціональних літератур засвідчило прагнення українського митця цілком модерним європейським способом зобразити прямування стежиною Вічної краси, Правди й Волі. Імпресіоністичне сприйняття краси природи, її чистоти збуджувало загадкові внутрішні струни людського серця лірика, що начеб закликав поринути в мрійливу казку «того далекого блакитного неба», де душа мала б звільнитися від пут меркантильного міщанського світу.

У художній спадщині Олександра Олеся, як і європейських символістів, синтезувалися новаторські традиції переломної доби, з якими пов'язане його прагнення відкрити читачеві ідеальний, таємничий світ людської краси та гармонії за допомогою магичних образів-символів.

Література:

1. Відділ рукописів Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського. Ф. XV. Од. зб. № 1133.
2. Грушевський М. Поезія Олеся. Українське слово: хрестоматія укр. літ-ри та літ. критики ХХ ст.: у 3 кн. Київ: Рось, 1994. Кн. 1. С. 257–265.
3. Олесь О. Твори: у 2 т. / упоряд., авт. передм. та приміт. Р.П. Радишевський. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1. 958 с.
4. Сріблянський М. Боротьба за індивідуальність (З літературного життя). Українська хата. 1912. № 3–4. С. 170–185.
5. Тетмайер К. Сфінкс / пер. М. Лебединець. Київ: Грунт, 1898. 169 с.
6. Шумило М.М. Злотна нитка співця. Силуети: статті, спогади, щоденник. Записи / упоряд. Н.М. Шумило. Київ: Рад. письменник, 1990. С. 91–116.

Анотація

I. ЦУРКАН. СИМВОЛІКА В ПОЕМІ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «ЩОРОКУ»

У статті досліджується формування художньо-естетичної символізму Олександра Олеся в контексті західноєвропейської традиції. Акцентується увага на головних концептуальних образах, засобах художньої виразності, фігурах поетичного синтаксису й фонічних засобах поеми «Щороку».

Ключові слова: символізм, контекст, поетика, символ, знак.

Анотация

И. ЦУРКАН. СИМВОЛИКА В ПОЭМЕ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ «ЕЖЕГОДНО»

В статье исследуется формирование художественно-эстетической концепции символизма Александра Олеся в контексте западноевропейской традиции. Акцентируется внимание на главных концептуальных образах, средствах художественной выразительности, фигурах поэтического синтаксиса и фонических средствах поэмы «Ежегодно».

Ключевые слова: символизм, контекст, поэтика, символ, знак.

Summary

I. TSURKAN. THE SYMBOLISM IN OLEKSANDR OLES' POEM "YEAR ON YEAR"

The article examines the formation of the artistic and aesthetic conception of Olexander Oles's symbolism of the west European tradition. Attention is drawn to the major conceptual images, stylistic devices and expressive means, poetic syntax devices and phonetic expressive means of Oleksandr Oles' poem 'Year on Year'.

Key words: symbolism, context, poetics, symbol, sign.